

TALABALAR XULQ-ATVORIDAGI AGRESSIV XATTI-HARAKATLAR: O'ZIGA XOSLIGI HAMDA NAMOYON BO'LISHI

Karamova Mohinur Faxritdin qizi

Xalqaro innovatsion universiteti o'qituvchisi

mohinurkaromova@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15261099>

Annotatsiya

Mazkur maqolada agressiya va uning turlari hamda yigit-qizlarda agressiyaning ko'rinishlari, tajovuzkor xatti-harakatlar haqida ma'lumot berilgan.

Shuningdek, maqolada agressiv holatlarning talabalarning ta'lim-tarbiyaviy faoliyatiga ta'siri xususida fikr-mulohazalar bayon qilingan.

Kalit so'zlar: agressiya, agressiv xatti-harakatlar, tajovuzkor, zo'ravonlik, tazyiq, xulq-atvor, muhit, yosh avlod tarbiyasi.

Аннотация

В статье представлена информация об агрессии и ее видах, а также проявлениях агрессии и агрессивного поведения у мальчиков и девочек.

В статье также представлены мнения о влиянии агрессивных ситуаций на учебную деятельность студентов.

Ключевые слова: агрессия, агрессивное поведение, агрессивный, насилие, травля, поведение, окружающая среда, воспитание подрастающего поколения.

Shaxsga doir individual taraqqiyot samarasini hamda shaxslararo munosabatlarni belgilovchi xulq-atvor va xatti-harakatlarning eng muhim xususiyatlaridan biri agressivlikdir. Agressiya – bu odamlar, odamlar guruhiga nisbatan jismoniy va ruhiy zarar yetkazishga qaratilgan individual yoki jamoaviy xatti-harakatlar majmui hisoblanadi. Bugun insoniyat tarixi ishonchli tarzda shuni isbotlamoqdaki, agressiya shaxs va jamiyat hayotining ajralmas qismiga aylanib bormoqda. Bundan tashqari, agressiya ulkan tortishish kuchi va yuqumlilik xususiyatiga ega – ko'pchilik o'zining agressiv ekanini inkor etadi, ammo o'zining kundalik hayotida esa, uni keng namoyish qiladi. Aynan agressiv xulq-atvor shaxslararo nizolarning vujudga kelishiga va ularni hal etishning asossiz yo'llari paydo bo'lishiga olib keladi.

Agressiya o'ziga va boshqalarga jismoniy va ruhiy zarar yetkazishi yoki tabiatdagi noroziliklarga olib kelishi mumkin bo'lgan bir qator amaliyotlarni nazarda tutadi. Agressiyaning chiqishi turli yo'llar bilan sodir bo'lishi mumkin, jumladan, og'zaki, ratsional va jismoniy. Shuningdek, u shaxsiy mulkka zarar yetkazishni ham o'z ichiga olishi mumkin.

Ko'pchilik agressiyaga moyillikni faqat yigitlarga xos xususiyat deb biladi. Aslida unday emas. Agressiyaga moyillik ham yigitlarga, ham qizlarga xos xususiyatdir. Ammo yigit va qiz agressiyasi hamda uning qanday ifodalanishi orasida juda katta farq mavjud. Yigitlar agressiyasi o'zini ochiq ifoda qiladi. Yigitlar agressiyasi o'zi uchun ko'proq jismoniy kuch ishlatish shaklini tanlab oladi. Qizlar agressiyasi esa ochiq ifodalanmaydi. Ular orqavorotdan, asta, bilintirmay, zimdan harakat qiladi. Ularni "Sen shu ishni qilding" deb ushlab olish juda qiyin kechadi, chunki qizlar ko'proq psixologik agressiyani tanlashadi va ishlatishadi. O'z opponentini psixologik ezish, uni tahqirlash, unga bepisand munosabatda bo'lish qizlar agressiyasining shakllari hisoblanadi. Yigitlar agressiyasi darrov o'zini namoyon etadi. Urish, jismoniy tazyiq, turtish, bir tushurish, bo'g'ish, jismoniy harakatlarni cheklash, do'q qilish, shantaj – bular yigitlar ko'proq qo'llaydigan agressiya turlari hisoblanadi. Qizlar agressiyasi keskin ish tutmaydi, asta, zimdan ish tutadi. Ko'pchilik hollarda qizlar agressiyasi oiladagi a'zolarga nisbatan qo'llaniladi. Birovni kamsitish, ruhiy ezish, o'z kayfiyatini birovni ezish oqibatida normallashtirish, "kulib turib, jonini olish" qizlar agressiyasi hisoblanadi. Qizlar urmasdan turib, boshqa insonni juda katta ruhiy tanglik holatiga olib kirib qo'yishi mumkin. Bir qaraganda yigitlar agressiyasi ochiq namoyon bo'lganligi uchun bezarardek ko'rinadi. Aslida har ikki tur agressiya ham juda yomon oqibatlarga olib kelishi mumkin. Yigitlar aggressiv munosabati oqibatida opponent tomon qattiq jismoniy jarohat olishi mumkinligi ayon. Qizlar agressiyasining keng tarqalgan oqibatlaridan biri, bu – depressiyadir. Depressiyaning oqibatlari ham insonga juda katta tashvishlar olib keladi. Depressiya holatiga chuqur kirib ketgan odam ko'p hollarda o'z joniga suyuqasd qilishi mumkin. Agressivlikka moyillikning oldini olish ta'lim va tarbiya, insoniy qadriyatlar, diniy e'tiqod tizimida yotadi. Inson o'zida agressiyaga moyillikni sezsa, unga qarshi o'zini to'g'ri shakllantira borishi lozim. Agressiya, u yo'naltirilgan odamning ham, uni ishlatayotgan, agressiyani qo'llayotgan odamning ham salomatligiga juda katta putur yetkazadi.

"Agressiya" tushunchasiga izoh berish qator qiyinchiliklarni tug'diradi, chunki bu atama ko'plab xatti-harakat shakllarini ifodalaydi. Odamlar biron kimsani aggressiv shaxs sifatida tavsiflaganlarida, uni boshqalarni haqorat qiluvchi yoki badfe'l, barcha narsani o'zi istaganidek qilishni istaydigan yoki o'z g'oyalarini qat'iy himoya qiladigan, yechimi yo'q muammolar girdobiga o'zini giriftor qila- digan inson kabi ta'riflarni keltirishlari mumkin.

Insonning agressiv xatti-harakatlarga moyilligini turlicha tushuntirishga qaratilgan dastlabki nuqtai nazarlar ichida U.Makdaugoll, Z.Freyd, G.Marrey va boshqa olimlarning «inson va hayvonlarda agressiyaning tugʻma instinkti mavjud boʻladi», degan qarashlaridir. Agressiv xulq-atvor haqidagi fikr-mulohazalar XX asrning boshlarida frustratsiya nazariyasi bilan bogʻliq ravishda yuzaga keldi. Unga koʻra, agressivlik frustratsiyaning oqibatidir. Bunday qarashni birinchi boʻlib J. Dollard ilgari surdi. Ammo, ushbu ikki xil nuqtai nazar ham amaliyotda oʻz tasdigʻini topmadi.

Agressiv xulq-atvor xususidagi yana bir nuqtai nazar L.Berkovichning ijtimoiy bilish nazariyasida bayon qilingan. Unga koʻra, maqsadga yoʻnaltirilgan faoliyat davomida vujudga keladigan toʻsiq shaxsda agressiv xatti-harakatlarni hosil qiladi. Nihoyat, agressiv xulq-atvorning kelib chiqish sabablari haqidagi eng zamonaviy nuqtai nazar bilishning kognitiv nazariyasi bilan bogʻliq holda ifodalanadi. Bu konsepsiyada agressiv harakatlar quyidagi jarayonlarning natijalari sifatida baholanadi:

- 1.Subʼyektning oʻz agressiv xulq-atvorini ijobiy deb baholashi;
- 2.Frustratsiyaning mavjudligi;
- 3.Affekt yoki stress tipidagi emotsional qoʻzgʻalishning kuchliligi.

R. Kratchild va N. Livson agressiyaning bir-birini inkor etmaydigan va birday maqbul ikki tavsifini keltirganlar. Birinchisi, xulq-atvorning zohiriy (tashqi) alomatlariga asoslanadi: «Agressiya – kimgadir ziyon yetkazuvchi xulq-atvorning har qanday koʻrinishidir». Ikkinchisi, odamning botiniy (niyatlari) bilan bogʻliq, yaʼni insonni harakatga undovchi kuchlar bilan mushtarak: «Agressiya – boshqa bir insonga ziyon yetkazishni maqsad qilib olgan har qanday xatti-harakatdir». Agressiyaning yuqorida zikr etilgan tavsiflariga monand tushunchalarga tayangan koʻplab psixologlar agressiyani mavjudotning yashash uchun kurash bilan bogʻliq uzviy xususiyati deb hisoblaydilar.

D.Bass taklif etgan taʼriflardan biriga koʻra, boshqalar uchun xavf tugʻdiruvchi va ularga ziyon yetkazuvchi har qanday feʼl-atvor agressiyadir.

Bir necha taniqli tadqiqotchilar tomonidan taklif etilgan ikkinchi taʼrif esa quyidagicha: u yoki bu harakatlar agressiya sifatida tasniflanishi uchun ular oxir-oqibat xafa qilish yoki haqoratlashga olib kelishi emas, balki xafa qilish va haqoratlarni maqsad qilib qoʻyishi lozim. Nihoyat, uchinchi nuqtai nazar X.Zilman tomonidan bildirilib, unga koʻra, agressiya oʻzgalarga tan jarohati va boshqa jarohatlar yetkazish demakdir. “Agressiya” tushunchasining talqinidagi kelishmovchiliklarga qaramay, ijtimoiy fanlar sohasidagi koʻplab

mutaxassislar uning ikkinchi nuqtai nazarda bayon etilgan ma'nosiga ko'proq tayanadilar. Shunday qilib, hozirda ko'pchilik psixologlar tomonidan «agressiya – boshqa tirik jonzotga u buni istamagan vaziyatda haqorat yoki ziyon yetkazishni maqsad qilib qo'ygan fe'l-atvorning har qanday shakli», degan ta'rif qabul qilingan. U agressiyaga emotsiya, motiv yoki ko'rsatma sifatida emas, balki fe'l-atvor modeli sifatida qarashni taqozo etadi. Bu muhim fikr ko'plab chalkashliklarni tug'dirdi.

“Agressiya” atamasi ko'p hollarda g'azab kabi salbiy his-tuyg'ular, haqorat qilish va ziyon yetkazish kabi motivlar, hatto irqiy va etnik xurofot bilan assotsiatsiyalanadi. Bu omillar natijasi zarar yetkazish bo'lgan fe'l-atvorda muhim rol o'ynashiga qaramay, ular bunday harakatlar uchun asos bo'la olmaydi. Agressiya turli shakllarda bo'lishi mumkin: jismoniy, og'zaki, aqliy va hissiy. Biz muntazam ravishda tajovuzni jismoniy tuzilmalarda, masalan, urish yoki itarish kabi ko'rib chiqsak ham, ruhiy dushmanlik ham juda zararli bo'lishi mumkin. Masalan, birovni qo'rqitish yoki og'zaki tanqid qilish og'zaki, kognitiv va ehtirosli tajovuzkorlik holatlaridir. Agressiya turli maqsadlarga ham xizmat qilishi mumkin:

- G'azab yoki dushmanlikni ifodalash;
- Hukmronlikni ta'minlash;
- Qo'rqitish yoki tahdid qilish;
- Maqsadga erishish;
- Egalikni ifodalash;
- Qo'rquvga javob;
- Og'riqqa reaksiya;
- Boshqalar bilan raqobatlashish.

Uning natijalari ta'lim muhitini yanada qulayroq qilish uchun talabalar agressiyasini boshqarishga yordam beradi. Ba'zida talabalarning tajovuzkor xatti-harakati ularning o'qishni to'xtatishiga olib keladi, bu esa ularning hayotiy orzulariga erishish uchun yetarli darajada bilim olishlariga, yaxshi maoshli ish topishlariga, oilalarini yaxshi daromad va muhit bilan boshqarishga va umumiy hayotdan qoniqishga erishishga to'sqinlik qiladi.

Ba'zi tadqiqotchilar tomonidan o'tkazilgan so'rov shuni ko'rsatadiki, aggressiv xatti-harakatlar insonning yoshi o'sishi bilan kamayadi. Bu shuni anglatadiki, yoshlar keksalarga qaraganda ko'proq tajovuzkor xatti-harakatlarga ega. Farrington (1998) insonning tajovuzkor xulq-atvori uning yoshiga qarab o'zgarishini aytadi.

Tadqiqotlar oiladagi muhitga alohida ahamiyat berishni tavsiya qiladi, chunki u shaxsning shaxsiyatini shakllantirishga yordam beradi. Bundan tashqari, ta'limni yaxshiroq ishlash bilan olish kerak, chunki bu jamoa hayotda ustunlikka yordam beradi. Nihoyat, agressiv shaxslar agressiyani yengish, to'g'ri intellektual qarorlar qabul qilish va o'z qadr-qimmatini yuqori tutish uchun stressni boshqarish ko'nikmalarini ongli ravishda o'rganishlari kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Muhammad Sufyan Ramish (Ph.D), Muhammad Siddique (Ph.D), Abdul Rauf Laghari. Aggressive Behaviour in University Students Comparative Demographic Analysis. International Journal of Trends and Innovations in Business & Social Sciences Vol. 2 No. 4 (December, 2024) | 549 - 560 ISSN (e): 2959-4634 | DOI: <https://doi.org/10.48112/tibss.v2i4.966>
2. D.Inamov. Konfliktologiya. O'quv-uslubiy majmua, Namangan – 2023.
3. Grazina Ciuladiene and Brigita Kairiene Mykolas Romeris University, Lithuania. The Resolution of Conflict between Teacher and Student: Students' Narratives. Journal of Teacher Education for Sustainability, vol. 19, no. 2, pp. 107–120, 2017.

